

פרופ' משה נגבי (1949–2018) התקשורת כצופר האזעקה של הדמוקרטיה

רפי מן

כמשפטן ועיתונאי אימץ נגבי את העיקרון של כבדהו וחשדהו כלפי נושאי משרה ברשויות הציבוריות, אלה שנבחרו כדי לשרת את האזרחים. בהכירו את המציאות הישראלית ידע, כלשון אחת מפסיקת בג"ץ, כי "אכן קיים חשש רציני שההיסטוריה הוכיחה אותו לא פעם – כי אנשי שלטון יפתחו אינטרסים משל עצמם וישתמשו בעוצמה הרבה שהוענקה להם – שלא לטובת הכלל".³ פרשנויותיו שיקפו את רוח פסיקתו של שופט בית המשפט העליון, חיים כהן, כי הרשות הציבורית "כל כולה לא נוצרה אלא כדי לשרת את הכלל, ומשלה אין לה ולא כלום. כל אשר לה מופקד בידה כנאמן".⁴

התייחסותו כפרשן לדרך הטיפול בשחיתות ציבורית ובמנהיגים שסרחו נגעה באופן ישיר לזירה האחרת שבה היה במשך עשרות שנים אחד הדוברים, החוקרים והמורים החשובים – מעמדה של התקשורת בחברה הישראלית. נגבי הרבה להדגיש את חופש העיתונות כמרכיב מרכזי בדמוקרטיה, ואת חשיבותה המרכזית בפיקוח על תפקוד השלטון. "הניסיון – בעולם הגדול וגם אצלנו – מוכיח כי לאישים בעמדות מפתח כוח רב להסתיר או לטשטש את עקבות שחיתותם, רשלנותם או מחדליהם", כתב בספרו **חופש העיתונות בישראל: ערכים בראי המשפט**.

גם אם ניסיון הטשטוש או ההסתרה נכשל – כוחם רב להם להפעיל לחצים שיכבדו על חקירת כישלונותיהם ועל מיצוי הדין עימם, במישור המשפטי והציבורי כאחד. יש אפוא צורך בלחץ נגדי שיאזן וינטרל את לחצי הטשטוש ושיבוש הראיות של איש הציבור הכושל או המושחת. [...] את הלחץ הנגדי הזה אמורה להפעיל העיתונות החוקרת. זרקוריה הם הערובה הטובה ביותר, ולעתים היחידה, שהמחדלים והעוולות לא רק יחשפו אלא גם יחקרו לעומק. אך לא נתיר לעיתונות להתריע על החשדות, ועל הניסיונות לטשטשם ולטייח את חקירתם, ונאסור עליה את העיסוק בפרשה עד לליבון החשדות – יש לחשוש שהליבון הזה לעולם לא יתממש, ואישים או פקידים רבי עוצמה לא יידרשו לתת את הדין על כישלונותיהם. לא בכדי יש המדמים את התקשורת החוקרת למעין צופר התרעה. כשם שמנגנון אזעקה אמור להתריע על אותות עשן, על מנת שיבואו לברר אם אכן יש אש מאחורי אותו עשן, כך גם התקשורת אמורה להתריע על סימני שחיתות או הזנחה, על מנת שנהיה בטוחים שסימנים אלה ייבדקו ביסודיות.⁵

במשך קרוב לארבעה עשורים נשמע קולו של פרופ' משה נגבי בשתי זירות במרחב הציבורי הישראלי. האחת הייתה זירת השיח הציבורי על מערכת המשפט, על אכיפת החוק, על זכויות האזרח, על איכות השלטון ועל עמידתם של נבחרי הציבור בנורמות הראויות. האחרת הייתה זירת השיח על מעמדם של אמצעי התקשורת, חופש העיתונות, חוקי עיתונות, האתיקה ומעמד העיתונאי.

משה נגבי, שנפטר בינואר השנה בגיל 69, ליווה כמעט כל אירוע או דיון ציבורי בנושאים משפטיים בפרשנות בהירה וחדה, בשידורי קול ישראל ואף בעיתונים. הפרשנויות שלו לא היו טכניות, פורמליסטיות וגם לא מאוזנות או ניטרליות (ספק אם יש כאלה). היו אלה פרשנויות ערכיות שניצבו על אדנים איתנים של תפיסת עולם דמוקרטית כפי שבאה לביטוי במגילת העצמאות ובפסיקות של בית המשפט, כמו למשל זו של נשיא בית המשפט העליון, מאיר שמגר: "התפישה הדמוקרטית ותרגומה לשפת המעשה משתקפים במבנה השלטוני, במעמד החוקי והמעשי של אזרחיה ותושביה של המדינה, וכן בין היתר בעקרון של שלטון החוק, לרבות השוויון בפני החוק. מאפייניה של הדמוקרטיה שזורים בחיים המדיניים, החברתיים והתרבותיים של המדינה. סממן בולט הוא ההקפדה על קיומן של החירויות וזכויות יסוד".¹

לצד כושר הניתוח והביקאות הרבה בפסיקות משפטיות, שצבר עוד בימי לימודיו, ניחן נגבי גם בחושים תקשורתיים חדים. כל אלה אפשרו לו לזהות במהירות את העיקר מתוך הררי מסמכים ולהתאים עצמו ל"דד-ליין" בשידורי הרדיו. נוסף על אלה היה גם בעל כישרון לתרגם טקסטים משפטיים לשפת בני אדם. ביומני חדשות ובתכניתו השבועית דין ודברים בקול ישראל היו הפרשנויות שלו לא רק חדות אלא גם בהירות ומובנות גם למי שמעולם לא ביקרו בבית משפט ועיניהם לא שזפו פרוטוקולים ופסקי דין. "זוהי תוכנית מרתקת, אינטליגנטית, פופולרית, מבלי להיות זולה", כתבה עליו סילבי קשת **בידיעות אחרונות** ביוני 1986. "בכמה מילים תמציתיות, לעתים אף בוטות, מצליח נגבי, הרוח החיה של המשדר, לצלול ולמקד את הבעיה הנדרונה".²

זאת ועוד, השופטים קבעו כי "רשאי בעלים של עיתון, ישירות או באמצעות מי שמונה לכך, להטיל על עיתונאי המועסק אצלו לכתוב כתבה על נושא הנראה לו חשוב והוא יכול להנחותו בקווים הכלליים של הרצוי. אין עיתונאי בתחום בו הוא כותב רשאי לסרב לכתוב אותה כתבה [...] אין בסירוב העיתון לפרסם מאמר זה או אחר של עובד פגיעה בחופש הדיבור של העיתונאי".¹²

נגבי הכיר מניסיונו את עוצמתם של מו"לים ועורכים, ואת ידם הקלה בניסיונות לצמצם את חופש הביטוי של עובדיהם, אך ידע לעמוד מולם תוך הסתייעות בבתי המשפט. חלק מהתכנים בתכניו דין ודברים בקול ישראל היו לצנינים בעיני פוליטיקאים ושליחיהם במסגרות הממשל הדמוקרטית. הגנה על יכולתה של העיתונות היא בראש ובראשונה הגנה על האזרחים הזקוקים לה לשם ניהול החיים האזרחיים באופן ההולם את שיטת הממשל הדמוקרטית.⁶

אך נגבי נאבק לא רק נגד מוסדות אחרים שביקשו להצר את רגליו של מוסד התקשורת והפכו אותו במידה רבה לנמר של נייר, כשם אחד מספריו, שראה אור ב-1985.⁷ חלק חשוב ממחקריו התמקד ב"איום מבית" – הפגיעה בחופש העיתונות בתוככי העיתונים ותחנות השידור. הוא נמנה עם המבקרים החריפים ביותר של ועדת העורכים של העיתונים היומיים, אשר חבריה קיבלו במקרים רבים מידע שלא לפרסום, ונענו פעמים רבות לבקשת גורמים שלטוניים להצניע מידע או להימנע מפרסומו. "תסמונת קרטל המידע", הגדיר את נכונותם של חברי הוועדה להטיל "צנזורה וולונטרית" בעיקר בנושאים ביטחוניים, אך גם בתחומים אחרים.⁸ נגבי לא היה המבקר היחיד שהצליף בעורכים שהתנדבו לשמש שותפי סוד וצנזורים. אך הוא ייזכר בעניין זה בין היתר בשל הנוסח הבוטה, שחרג מן הלשון המשפטית, שבו בחר לתאר את הוועדה כ"מסרסת הגדולה של העיתונות בישראל" ו"כאיום המרכזי על זכות האזרח הישראלי לדעת".⁹

עם עליית המודעות לכך שמו"לים או עורכים כופים את עמדתם על הכתבים ושוללים מהם את חרותם, בעיקר כדי לקדם אינטרסים עסקיים, בחר נגבי להציב ב-2011 את "חופש העיתונאי" לפני "חופש העיתונות", בכותרת ספר הלימוד שכתב לאוניברסיטה הפתוחה. בפרק המוקדש לנושא זה ציין כי באמצעי תקשורת רבים נדחק מימוש עקרון זכות הציבור לדעת או חופש הרעיונות עקב שיקולים של רווח או מזעור הפסדים.¹⁰ באותה שנה כתב במאמר בקשר שאפילו בתחום הקריטי של הסיקור הביטחוני נראה שמה שמניע את ארגוני התקשורת "איננו בהכרח או בעיקר האינטרס הציבורי, אלא בראש ובראשונה רצון בעליה (שהם גם שליטיה) להרוויח".¹¹

כנושא החופש העיתונאי לא קיבל נגבי, לאכזבתו, סיוע ממערכת המשפט. להפך: הפסיקות התקדימיות החשובות של שופטים בעניין זה הותירו את העיתונאי נטול הגנה. נגבי מתח ביקורת חריפה על פסיקות שאותן הגדיר "ההתנכרות השיפוטית לחופש העיתונאי". הוא התייחס במיוחד לפסיקתו של בית הדין הארצי לעבודה, שאומצה אחר כך בידי בית המשפט העליון. על פי הפסיקה, "רשאי זכאי בעלים של עיתון, גוף ציבורי או חברה פרטית, לכוון את עיתונו לנתיבים הרצויים לו, למנוע פרסומים נוגדים. רשאי בעל העיתון לקבוע את הקו הפוליטי, הכלכלי והתרבותי של עיתונו, ואיננו חייב לפרסם בעיתונו דעות נוגדות".

נגבי הוא אופוזיציונר בטבעו, ואם מישוהו מתעקש, יוכל להבחין גם לאיזה צבע פוליטי הוא נוטה. ברם, אין באלה כדי להקהות את חריפות ביקורתו המקצועית על הנעשה בתחום משפט התקשורת הקיים בישראל [...] הצנזורה כובלת את ידי העיתונות והיא חורגת לעתים מתחומה? כובלת וחורגת. ועדת העורכים משרתת לעתים מזומנות את ענייניו של השלטון והיא עומדת אפוא בסתירה לחופש העיתונות הצרוף? משרתת ועומדת בסתירה. הכתב הצבאי היה שבו, במשך שנים ארוכות, בידי דובר צה"ל, מוסד הדברור והמערכת הביטחונית ולא העז למתוח ביקורת על לובשי המדים? היה גם היה.¹³

- 5 מ' נגבי, חופש העיתונות בישראל: ערכים בראי המשפט, ירושלים 1995, עמ' 91 (להלן: נגבי, חופש העיתונות בישראל).
- 6 דו"ח הוועדה הציבורית לחוקי העיתונות, 1997, סעיף ב' 8, עמ' 5.
- 7 מ' נגבי, נמר של נייר, תל-אביב 1985.
- 8 נגבי, חופש העיתונות בישראל, עמ' 190.
- 9 מ' נגבי, "ועדת העורכים: המסרסת הגדולה של התקשורת", בתוך: ספר השנה של העיתונאים, תל-אביב 1992, עמ' 89-93.
- 10 הנ"ל, חופש העיתונאי וחופש העיתונות בישראל, רעננה 2011, עמ' 258 (להלן: נגבי, חופש העיתונאי).
- 11 הנ"ל, "על העיתונות הכובלת את עצמה: פרשת קם-בלאו כסימפטום", קשר, 42 (2011), עמ' 33.
- 12 הנ"ל, חופש העיתונאי, עמ' 261-263. פסק הדין המלא: פלסטיין פוסט בע"מ נ' ג'ואנה יחיאל, ראו באתר העין השביעית, <https://goo.gl/TL4cxf>
- 13 ג' שטרסמן, "עיתונות באזיקים", מעריב, 27.9.1985, עמ' 18.

שטרסמן חתם את מאמרו: "האווירה הקשה שנוצרה לאחרונה נגד אמצעי התקשורת בישראל עושה את ספרו של משה נגבי כמעט ספר-חובה. חובה על הציבור לדעת שהעיתונות בארץ אינה חופשית באותה מידה שמדמים". דווקא עכשיו, כאשר נחשפים עוד ועוד ניסיונות של פוליטיקאים להחליש את התקשורת ומחריפים לחצי מו"לים על עיתונאים – קולו של משה נגבי ז"ל חסר מאוד.

הערות

- 1 ע"ב 1/88 ניימן נ' יו"ר ועדת הבחירות לכנסת ה-12, פ"ד מב (4) עמ' 188.
- 2 ס' קשת, "זה רדיו?", ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 6.6.1986, עמ' 9.
- 3 בג"ץ 164/97 קונטרס בע"מ נ' משרד האוצר, אגף המכס והמע"מ, פ"ד נב (1), עמ' 347.
- 4 בג"ץ 142/70 שפירא נ' הוועד המחוזי של לשכת עורכי הדין, פ"ד נא (1) 325